

UŽMIRŠTIEJI PRŪSAI

ARCHEOLOGIJA, ISTORIJA, PDAVIMAI
IR TURISTINIAI MARŠRUTAI

UŽMIRŠTIEJI PRŪSAI

Archeologija, istorija, padavimai
ir
turistiniai maršrutai

Vilnius Mintis 1999

ŽMONĖS PASAKOJA

“Iš gyvenimo vėlių bei velnių”.
Surinko dr. J. Basanavičius. Chicago, 1903

Apie žmogaus mirimą

Prūsuoje, jeigu ligonis negal' ramiai numirti, iškelia mirštantį iš lovos, paguldo ant pagalvių arba šiaudų ant žemės, tikėdami, jog ant kitos vietos, ne lovoj, jis lengviaus numirt galėsias.

Numirus lavoną guldoma ant lentos ir apmazgojama, idant ant tolimesnės kelionės čystas būtų. Ryką (=indą), iš kurio mazgota, kaip ir vandenį bei mazgotę kavojama ik' lavono išlydėjimo dienos: ryką sukulia ant rato to vežimo, kuriuomi numirėlių išveža, arba išmeta ant kelio, kad jį sudaužytų ratais; jeigu vandenį išlietų pirmiau palaidojimo, tai numirėlis neturėtų ramybės aname sviete.

Kad burna neišsižiotų, apriša ant galvos per smakrą su skepetaite, kurią nuima lavoną graban dedant. Daug rūpesties pridėdama, idant lavonas nepradėtų pūt. Todėlei po lenta, ant kurios guli lavonas, statoma šalto vandens, ant uždangalo dedami alviniai šaukštai, ant veido – skarmalai, spiritu pavilgyti.

Tie, kurie ligino pastarais ligonį, gauna dovanon dalį jo palaiškų (=turto). Tikima, jog pasisavinimas tūlo daikto iš mirusio savasties atgabenas laimę: ypačiai branginama esanti virvė, ant kurios koks pakaruoklis sav pasidarė galą, kaip ir kraujas budelio nužudytų. Taipogi atsisėdėms ant lentos arba ant tos vietos, kur lavono gulėta, tuojaus kaip tik jį perkelia in grabą, esąs sveikatai naudingas.

Myrį žmogaus apreikšt naminiams gyvuliams esanti neatleis-tina pareiga. Kaip tik numiršta ūkininkas arba jo pati, tur kas

nors apie tai karvėms ir kitiems gyvuliams pasakyti: “Karvaite, tavo gaspadorius (arba gaspadinė) numirė”, nes kitaip visa manta numirusį paskui sektų. Net dvaruose, dvarponiui arba župonei numirus, jei šitoks apsakymas neišpildytas liktų, nugaištąs gyvulus viens po kitam ir ponus sekąs.

Kūną pašarvojant dabojuama, kad numirėlis gražiai aprėdytas anan svietan siunčiamas taptų. Tankiai ligonis, ypačiai moteriškos, dar gyvs būdamas liepia jį mirus tokiais ir tokiais drabužiais aprėdyti. Lavonams duodama pančekas (=kojines), čebatus bei kitas drapanas kaip ir gyvuojant kad nešiojo; jei čebatus ant kojų negalima apauti, padedama juos grabe, nes tikima - ant kelionės aname sviete numirėlis turįs teip jau aprėdyts būti, kaip ir čion ant žemės gyvendams. Vyrams dedama ant galvos kepurę, moterims - tvanką (čepčių), teipogi ant rankų užmaujama pirštinaites, į terpupirštį duodama skepetaite. Šukas, kuriomis lavoną šukuota, nukirptus bei nuskustus plaukus dedama drauge graban. Be to, dar numirusiam pridėda vieną ar kitą daiktą, kurį jis mylėjo, antai kokią dailią sagutę ar kitą ką, nes kitaip jis neturėtų ramumo. Lavonas todėlei teip, kaip ir gyvas aprėdomas, nes jo dvasia ant ano svieto turinti teip pasirodyt, kaip ir kūnas šitame sviete.

“Argi aš geisčiau sav netikėtai mirti, - sakęs vienas žmogus, - aš negalėčiau nieko pasisteliuoti (=pasiruošti) savo aprėdymui. Nes tik reikėtų išpildyt, ką aš turėt noriu! Jeigu neišpildytų, tai aš tą, kurs mano paliepimą neišpildęs būtų, bauginčiau: aš vis paskui jį slankiočiau...”

Per visą šermenų laiką, kaip visur Lietuvoje, teip ir Prūsuoje, pakol lavonas namie esti, daugiausiai žiba prie jo žiburys.

Vakare prieš palaidojimą susirenka iš kaimynystės susiedai ant budėtuvių ir gieda pas lavoną iš knygų giesmes.

Lydint grabą daugiausia vežime veža; lydėtojai pakeliui daboją ant arklių, kurie grabą veža, ir tiki, jog iš tos šalies, iš kurios pirmiausiai apsidairys arklys, artimiausis bus myris.

Lydint, atvažiavus pas lauko rubežių, teipogi pas kapinių var-tus, numetama biskelį šiaudų, kad numirusio dvasia čion ilsėtis galėtų.

Lavoną duobėn įleidžiant, kunigui smilčių ant grabo užbė-rus, kožnas, ypačiai senos moters, po tris kartus užberia: kad smiltis pati ant grabo byra, tikima - veik būsią kitos pakasynos.

Po palaidojimo, namon sugrįžus, keliama vaišės, kurios ne-retai į puotą pavirsta, ant kurios vietomis muzika žaidžia (=gro-ja) ir šokama. Teip tūlam kieme (=kaime) M. numiręs Z. ir jo palaidojimo dienoje žaidus kaime muzika ir velionio Z-o dukte-ri dvi Justė ir Lotė atėjusi šokti. Žmonėms iš to stebintis jodvi atsakiusios: "Tik mes negedėsiva numirėlio! Mes gedėt turim jau-nam (=kūdikiui) užgimus, nes jis mums pavargėliams į tarpą sto-ja ir mūsų vargą padidin"; ale jei kas numiršta, jis atsitraukia mums iš kelio, palikdams mums vietą..."

Stuboje, kur žmogus miręs ir kurioj kaimynai bei giminės ant vaišių susirenka, vakare yra statoma viena kėdė (krasė) pas du-ris, nes tikima, dvasia grįžtanti tą vakarą namuosna pažiūrėt ant susirinkusiųjų, ypačiai ant tų, kurie jos kūną nešė; teipogi pa-statoma stiklą kavos, jei ji išsigert norėtų.

Po pakasynų, svečius pavaišinus, nekurie vyrai, paėmę stal-tiesę, neša ją tūlą laiką keliu ir sustoję graudena numirėlį, kad jis ramus būtų; tai atlikę grįžta namon su persiliudijimu, jog jis juos paliks pakajingus.

Lietuvininkui mirus, keturioms savaitėms praėjus nuog jo pa-laidojimo, susirenka drauge jo artimiausi giminės; alaus pasi-darę, valgiams prirengtiems ir paduotiems esant, susisėda prie stalo. Pirmąjį pusadynį (=pusvalandį) sėdi jie visai tylomis ir ne-kalba nei žodžio, o ir nevalgo. Paskui visi jie suklaupia ir mel-džiasi Dievopi, idant jis teiktųsi numirusio dvasiai duoti ramy-bę; šitą atlikę, susisėda jie vėl apie stalą ir praded' valgyti ir

gert, bet nuo viso ko, ar tai mėsos, duonos ir žuvies, meta jie pirmąjį šmotelį po stalu dėl vėlės. Šitą valgymą vadin' jie "vė-lių stalu" ir tiki - vėlė negalinti ramiai ilsėtis, jeigu jai nerengtų šito stalo.

Apie myrio pranešimą

Dvasiaregis Urmons iš Lizų (Rautenberkio par., Ragainės pav.), ūkininks, šienavimo laike ant pievų matęs savo kaimyno dukrytę čion pat nuo dvasišku draugialku apstotą; jis tuoj ir ki-tiems tai pranešęs sakydams: "Aš tik noriu matyt, kas su ta mer-gaite nusiduos", o štai antrą dieną mergaitė nekuroj grabėj (=griovyj) ant pievų nuskendus. Tūlam laikui praėjus jam pro jo kiemo (=kaimo) kapines einant gavęs jis tokį trinkį per gal-va, jog jam ir kepurė nuo galvos nulėkus; jis sakęsis, jog tai jo kora (=bausmė) už papasakojimą uždraustų regėjimų buvus.

Mirštančio svečiai

Varstatiėnė, patobelienė (=varpininko pati) iš Gilijos, Lab-guvos pav., pasakoja: "Mūsų kieme (=kaime) jau miręsis Kai-raitis dvasias matydavo; jei jis ligonį aplankydamo, tai jis jau žinodavo, ar tas pagilbs, ar mirs. Jis sakydavo: "Jei didelis li-gonis, tai ir didelės dvasios, o jei mažas ligonėlis, tai ir mažos jį dvasios lanko. Jei dvasios prie galvos stov', tai žmogus miršt', o jei prie kojų, tai dar pagilbst' ligonis". Teipjau sakydavęs, jog belaidojant dvasių daugiau neng gyvųjų ant kapinių yr'; jis tik ir labai retai palydėt eidavo".

Kas vėlės mato

Šilininkų Kačiulaituks, Karaliaučiuje žalnieriaudams, girdėjo irgi pritapė (=patyrė), jog čion ant žaliojo tilto po saulės nusi-leidimo raituosius neregima būtybė atlaiko. Teip ir jam kartą,

saulei nusileidus, tiltą prijojus, nei jokiū būdu arklys ant tilto neb'ėjo, atpenč vis prunkšdams atgal traukės. Mačiulaituks nusėdęs arklį nužebojo ir per kamanų šalinės sagties skylę žiūrėdams pamatė, jog ant tilto trys juodi vyrai su degančiomis kartimis priešais stovėjo. Pasidrašinęs jis vėl užsisėdo ir tik vos tą vietą perėjo, o žirgas tad' neatlaikomai teip bėgo, jog per tai sluz̄bai neb'tinkas ir parduots tapo.

Mano Grutis, - sako Gertlaukių Grovs, Labguvos pav., - šuniui naktį beloiant, kartą laukan išėjęs jį stambiais žodžiais sudraudė: "Ar neisi į būdą? Kad aš tik šluotą turėčia, tai tave tuoj į būdą įvaryčia". Šuo į būdą įėjo ir Grutis tuomžyg pamatė baltą žmogaus pavidalą ant tvoros, kurs lyg ir dėkavodams prieš jį žemai pasikloniojo. Grutis mums tankiai sakydavo: "Vaikai, naktį šuniui lojant niekad os nesiundykit, bet jį veli (=geriau) drauskit".

Apie dvasregius bei dvasnešius

Ūkininks Čigis iš Did. Kakšių, Ragainės pav., labai gyvuolius mylėjęs, ypačiai arklius: tais jis niekad os kitaip kaip žingine nevažiudavęs. Jam jau mirtinai sergant jo gyvuolių kerdžius taręs į mergą, kuri jam pietus atnešusi buvo: "Na kaip su mūs gaspadoriumi?" Merga atsakius: "Dar vis teip pat..." Kerdžius atsiliepęs: "Ak ne - jau gaspadorius dabar į amžinąją iškeliauo. Antai jis ten tarp arklių bei bandos sukinas". Nes kerdžius galėjęs vėles matyti. Mergai parėjus, gaspadorius iš tiesos jau numiręs buvo.

Mano tetėns (dėdė?) Bajors iš Pladų, Įstruties pav., buvo didelis ir labai stiprus vyrs. Berlyne žalnieriaudams, sargybą laikydams ir čerškėjimą išgirdęs, pamatęs dvi juodi kati besipešant; iš to jis teip apsirgo, jog nei šeši vyrai jį išlaikyt negalėjo. Nuo to laiko ik jo smerties jis dvasias ne tik matydavęs, bet su joms ir susižinodavęs: dėl tos ligos jį nuo žalnierystės paleido. Jis pas mus atkeliavęs kartą mano tėvelio dėl ilgosios ligos labai pasigailėjęs, išėjo laukan už klėties ir savo aukštąją juodą skreblinę (=skrybėlę) nusiėmęs atsiklaupė čion po plynu dangumi ir ilgą valandą pasimeldęs, į stubą atėjęs tarė: "Laigon (=švogeri), dar bus tav palengvyta, išmeldžiau tau lengvumą iki amžio galo". O teip ir buvo.

Sykį vėl giliose mįslyse būdams mano broleliui tarė: "Tai, Kristup, mudu abu lygiai mirsiva". Brolelis atsakė: "Na, tēte, tai mudu ir į vieną duobę palaidot tur'. Tēte, o kaip bus numirus?" Tetėns atsakė: "O tad mus vėl iš naujo bevyginos (=belopšiuos)". O štai jam pasimirus ir brolelis į anus amžius iškeliavo. Tetėno sūnus apsigimė tokiu regėjimu: retkarčiais jis, kaip ir jo tėvs, tartum su anuo svietu susišnek'. Kartą jis nuo žalio četvergo ik tykios pėtnyčios Kraupiško bažnyčioj pernakt liko, nes toj naktį visos vėlės į bažnyčią eina.

Baltrušačių Maciks sako: "Mūs' kieme (=kaime) nekursai senuks daugkart pasakodavo tardams: "Mano motiną jaunystėje labai žingiedi buvo. Girdėjusi, jog naktį ar dienoj dvyliktą adyną ant kapinių nuėjęs per krikšte iškritusią šakos skylę žiūrėdams vėles matai, ji, kačėig ir nėsčia būdama, dienoj ant kapinių nuėjęsi per tokią skylę žiūrėjo. Berods, ji nieko dvasiško nematė, ale tai ant jos vaisiaus - manęs persinešė, nes aš iš ma-

žens dvasias matau, ypačiai kad šuo kaukia, tai kožną kart' dvasia čion yra, nes šuo, arklis bei gaidys dvasregiai yra; o kūdikius visai neger' suvystytus palaidot, tad' jie negal' eit, bet turi ristis... Šermenyse vėlės prie pakabytų už durų įlaidinų abrūsų slapstosi, o visai negerai tą vakarą tuodu abrūsų kitur pakabyt; o ir su vakariene reikia labai pasiskubyt, nes vėlės labai laukia, nes po vakarienės jos atstoja..."

Tas pats senuks, regėtojis, buvo vargingis ir Dievą mylįs žmogus. Ubagaudams kaimynuos kartą ligonį radęs, lyg įbūgęs laukan išdulkėjo; kai tad' jam jo dalį paskui išnešė, dėkavodams tarė: "Nedyvykit, jog tuoj išbėgau, nes jūsų ligonis jau veik mirs, nes jis jau nuo vėlių lankoms". Po valandos tas ir numiręs.

Kai regėtojo sūnus mirė, tai jis stuboj visai nerimo, o jo paciai mirštant teipjau turėjo laukan išeit. Jis sakydavo, jam labai dyvinu dvasias matant! Kartą jam per Šaltekės lieptą eit norint, deivei ant jo stovint, traukės jis atgal; kitus deivė perleidus, nuo liepto į šalį ištisa su galva veik ik vandens besilenkdama.

Abšrutų Bertulytė, dabar Tilžės Palaitienė, sako: "Pas mano tėvus tarnavo dvasregis bernas. Jau buvau ištekėjus, kai mano tėtatis mirė; šermenų vakarą mamatė mane į klėtį pasiuntė staltiesę atnešt, o tas bernas ant klėties tako suimtomis rankomis dangun žvelgdams klūpojo; iš klėties man sugrižtant jis buvo į kuknią (=virtuvę) atsitrangęs. Po šermenų tariau jam: "Ar čia kas buvo tav ant tako klūpojanč?" Jis atsakė: "Lavono dvasia mane nusitvėrusi buvo, o kai tu į klėtį skubinais, dvasia su tavim drauge ėjo, tav vis į akis žiūrėdama, tai aš valns tapęs į kuknią atitraukiau, nes lavono dvasia tą vakarą į kuknią neina. Sunku ir labai dyvinu man, nes aš turiu lavono dvasią šermenų vakarą ant kapinių nešt, o jei lavons pasigaili, tai neprivalau nešt, ale nors nulydėt..."

Tas bernas sakydavo: "Po palaidojimo kožno žmogaus dvasia daug dienų kas dieną saulėleidyj pargrižta ik pryvartės jos buvusių namų ir čion, prieš namus pasikloniojusį, vėl ant kapinių eit. Aš nuo lauko aręs, pro kapines praeidams, tankiai sutinku keliu ateinančias vėles, kurios mane atlaiko (=sulaiko), tai aš turiu jaučius vienus leist eit, o atsiklaupęs melstis."

Tą atsitikimą mes daugkart matydavom; tai mamatė man sakydavo: "Elske, tik bėk parvaryk jaučius, nes jį vėl dvasios atlaikė".

Kieme (=kaimė) apie kožną ligonį žinodavo jis, ar tas pagilbs, ar mirs; kits jau visiems ant mirimo išžiūrėdavo (=atrodydavo), ale jis sakydavo: "Tą dar dvasios nelanko - nemirs". Atpenč apie kito smertį nieks nemislydavo, jis ale sakydavo: "Tas jau dvasių lankoms, tas mirs", - o ir teip nusiduodavo".

Apie vėlių laukinę medžioklę

Girėnuose (Kraupiško par., Ragainės pav.) dar apie pradžią XIX šimtmečio vakarais tapdavus laukinę medžioklę, varoma ypačiai pavasarį, o tai ties kiemo (=kaimo) viduriu. Prasidėdavus nuo Jordano upelio rytunlink ir apie kilometrą atstu gulničios Veršetingės nulaikoma ir po šen bei ten traukimo apie 12 adyną (=valandą) užbaigiama. Tam sujudusiam pulkui dvasių ten bei šen betraukiant, padangėse būdavę žiburiai matomi, medžiotojų arba, rasi, varytojų balsai, šunų lojimai, švilpimai, rankų plojimai ir nusijuokimai girdimi. Kad ir ne visi kiemininkai (=kaimiečiai) vislab matydavę, ale visi girdėdavę, ir visiems, o ypačiai blykininkams (= audeklų balintojams) tai jau paprasta buvę. Nekursai jaunikaitis, mergų vietoje ant blykės (= ten, kur pievoje audeklus vasarą balina) gulėdams, jau teip į tą medžioklę įsidrašinęs būdams, vieną vakarą pagelbėjęs jiems lyg besimedžiodams šaukt', o kai medžioklė užbaigta tapus, tai medžiotojai jam, bene iš dėkingystės, arklio koją su visu rietu šalia blyk-

būdės numetę sakydami: “Mums gelbėjai varyt, tai gelbėk ir praryt”. Nuo to laiko ta numestoji koja jį visur paskui sekus, ir tik per senų žmonių parodą (=nurodymą) jis nuo jos išsiliuosavęs.

Vėlių pulkai bei jų kelias

Kaukėnų parapijos, Tilžės pav., dviem prieteliams keliu greta beeinant, atsitiko kartą, jog viens judviejų ant pora šimtų žingsnių iš kelio išsiskubinęs ir teip galą ėjęs, vėl prie savo prieteliaus į kelią įsuko. Kitsai tarė: “Kodėl tu iš kelio lyg ko pabūgęs išsukai?” Ans atsiliėpė: “Na, ar tu nieko nematei? Juk pilns kels kūdikiškų dvaselių atkušėjo. Aš, jas sutikt nenorėdams, sukau iš kelio, o tu vis per jas ėjai”. Kits išsigandęs tarė: “Dėl to aš vis klupinėdams ėjau, lyg kad man kas tarp kojų painiojos.”

Apie vaidulius (=vaiduoklius)

Tilžės paviete, Šilgalių dvaro nekursai pons budavoninks (=laisvasis mūrininkas, frankmasonas) buvęs. Mirimo burtui ant jo puolus, norėdams išsivalnyt, velniui į savo vietą savo mylimiausiajį ant svieto pažadėt turėjęs. Tad abudu lenktyn paskirtos adynos laukę. Tai adynai priėjus, atsiskubinęs velns pas poną ant dvaro, kur jau pono tarnas su eržilu stovėjęs: pons tuoj velnią ant eržilo nurodęs, kad tas jo mylimiausias sviete. Veln matėsi prigauts: iš apmaudo ant dvaro jis tokį vėjo sukūrį prikėlęs, kad net medžiai bei trobos linko, ir tame sukuryj su tuo eržilu į orą pasikėlęs. Eržils visai ne savo balsu žvengęs - iš pat debesų jo žvengims dar girdims buvęs...

Akmeniškės

Akmeniškų pilaitė (Katyčių par., Tilžės pav.) yra per 20 metrų aukšta - kaukarėlė nugrimzdusios bažnyčios. Pro ją prateka

šiaurės pusėj’ Šišos upelis; ant jos viršaus buvo senovėje skylė: į tą įmestas akmenaitis labai nusigarsėdavo. Pietų laike matydavo ant jos viršaus vaikščiojančias mergas: viena iš jų, šalia pilaitės ganančiam kerdžiui prisiartinus, meldė jas pabučiuot’, nes iš pilaitės jų dar daugiau išeinančių. Kerdžius tai ir apsiėmė, o tad’ viena po kitos išėjo: paskui atėjo didžiai bjauri merga, kurią jis nei per šilkinę skepetą nebučiavo ir tuomžyg, kačėig’ bažnyčia jau į pusę iškilusi buvo, vėlei nugrimzdė su mergomis. Nekurie žmonės, ant jos viršaus baididė repečką (=rupūžę) pamatę, norėjo tą su raudona šilkinė skepeta sugaut’, tai toji po jų akių prapuolė.

Nugrimzdusi pilis

Gumbinės pav., Beržkalnių pylkalnis ant Mižlės upės rytinio kranto, apie 30 m išsikel’ nuo srovės, apie 20 m aukštas ir didiai status. Senieji pasakoja, tą kalną nugrimzdusios pilies vietą esant’: apie metą 1875 nekuriam Gerviškėnų žmogui, vakare iš Gumbinės pareinant, balta moteriškė nuo to kalno prisiartinus ir meldus, idant jis giesmę “Dūšia, dūmok mįslingai”, iš galvos išsimokinęs, po meto bei dienos prie kalno atėjęs jai atsakytų, tai kalną ir ją išvaduoję; ale tas žmogelis užmiršęs to uždavimo.

“Truškalnis”

Ragainės pav., Brėkštynų dvaro pievose, pagal upę Įstrą, apie 400 m ilgio, ties viduriu 10 m aukšts, abelai žole ir laukiniais tymijonais (=kmynais) apžėlęs, “Truškalnis” niūkso, su daugybe ant jo įaugusių akmenų, po kuriais senovėje triušiai vis pulkais gyvavo. Pievoms aptvinus, jis šauniai įžymus, tad lyg koks milžins su varlės pilvu vandens apsiaustas tįso. Jame esanti pilis apgrimzdusi: dvasregis Bajors minavojo čion kaimelį ap-

grimzdusi. Senovėje storų, o irgi tokių medžių ant jo buvę, kurius iš gailėsčio parleist (=nupjaut) vengdavę, kadang' juos su pjūklų pjaunant kraujas bėgdavęs, o su kirviu kertant skiedros bei mėsos stukiai (=gabalai) išveizdėdavę, nes jie buvę praveilytos (=prakeiktos) mergos. Nuo Girėnų matydavę ant jo aukštumos rūkstant ir mergas apie virimą besitriūšant; pievoms aptvinus matydavę jas prie pastatytos ant kalno baldės (=rėčkos) beskalbiančias ir bebaltinančias. Tai atpasakojo apie 100 metų sena žmonelė.

Eglininkų piliakalnis

Pilkalnio pav., Eglininkų šiaurėje gul' pailgs pylkalis, turįs apie 100 m aplink ir 6 m aukščio; besikasinėjant ant drūtų pamatų atsidūrė: berods visa kalva su akmenais lyg persūdyta, o abipusiai rytlink po šaltinėlių teka. Senuose laikuose ant jo viršaus skylė buvusi, kurios dugną nei su dviem kartimis neatsiekę.

Žemaičių, apie 70 metų turinti, Vilkytė apie tą kalną taip sako: "Senovėje kerdžiai, čion kaimenes beganydami, vidurdienį matydavo dvi ir tris juodas mergas, daugiausia pietų pusėj, šaltinėlyj besiprausiančias; jie matydavo ir žalnierių ant viršaus kalno jodinėjančių ir mėlyną ugnį vakarais degant. Taip jau kartą ant kalno bedegant kerdžiai susitarę ėjo žiūrėt; ant kalno užlipę pamatė liepsnoje katilą su pinigais, visi vienu balsu sušuko: "Dabar tik tverkim!.." Tai katils tuomžyg į kalną nuskambėjo.

Kartą nekursai žemaitėnas iš Pylkalis vakare vėlai tamsoj parvažiuodams, jau nuo Kusų tiesiog ant savo sodo suko. Jam ties kalnu atkakus, visas kalnas didžiai nušvito; jis tamsybe apsiaustas, per apšviestą kalną nusistebėdams, pamatė viršuj bei aplink kalną pėsčių, raitų bei važiuotų, lyg į karą traukiant, subruzdusių žalnierių. Po kelių minutų tas visas regėjims vėl į tamsą persimainė.

Eglininkų pylkalis su karčia nesiektinai gilia skylę turėjęs, iš kurios mergos ik į Eglininkus atėdavusios gyventojus ant jų pabučiavimo kviest sakydamos: "Meldžiami, atėikit ant kalno mus pabučiuot, per tai ne vien mus, bet ir visą pilį išvaduosite..."

"Sylkalis"

Ragainės pav., Žilių par., Gaidžių "Sylkalis" yra į keturkampį pailgs ir ant 8 metrų aukšts. Senovėj daugiems per pietus ant viršaus kalno karvė pasirodydavo, kuri pinigų pabėrusi prapuldavo. Kitsai, galvijį į metturgį vesdams, pasijuto šalia nepažįstamo dvaro: po, galvijo dėl, paderintas (=suderėtas), sutikęs turėjo jį su galviju ant dvaro pasekt ir, pinigus isikišęs, meilijo dvare ik ryto likt, ale ponui tai nemėgstant, nuo dvaro nuėjęs, už tvoros atsigulė. Rytmetį pabudęs, pasijuto šalia Sylkalis besirangas. Kitsai žiemą mėnesienoj, apie 12 adyną (=valandą) pro tą kalną eidams, pamatė ant jo vyrą, kursai koją pakėlęs, į rietą brėžuką (=degtuką) įbraukęs, prapuolė. Regėtojis, nuo brėžuko žaros išsigandęs, gavo gėlimą į rankas: tas vis tik 12 adynoj ne vien naktij, bet ir dienoj atsinaujindavo; tad jis senųjų mokslą pasekdams, ant kalno viršaus užėjęs, iš po sniego žolelių pasipešęs, pasismilkinęs nuo gėlimo valns tapo. Nuo Sylkalis šiaurėsplink ant Rudakių lauko gul' "Bažnytkaalis" ir "Pyragkaalis".

Galkiemis

Galkiemų lauke (Pilupėnų par., Stalupėnų pav.) kerčioj, kur Rudupė į Pilupę įteka, gul' pylkalis, taipo rytuose nuo Pilupės, o vakaruose nuo Rudupės apsiausts; nuo vandens savo gražų viršų apie 10 metrų iškel', kursai senovėje gilia skylę turėjęs. Galkiemų Malkys sako: "Aš savo jaunystėj į esančią ant pyl-

kalnio skylę esu tankiai akmenaitį įmetęs, kursai lyg ant kokių ginklų nusitarškėdavo". Kiti sako, Galkiemų pylkalnyj esąs "žuvėdų" (=švedų) karalius auksiniame, sidabriniam bei variniame grabe palaidots. Galkiemų užaugęsis Žakų žilgalvis Kruzatis apie tą pylkalnį sako: "Mano brolis savo jaunystėje nekurią dien' perpiete matė iš kalno skylės dvi mergi iškilstančias, tad' susikabinusias ant kalno bešokančias, o kai jis tai savo draugui rodė, tai tiedvi iš po akių prapuolė. Kitąsyk jis vakare su arklininkais žiburį ant to kalno bedegant matęs. Tame kalne esąs nekursai karalius palaidots, tasai pirmučiau į auksinį, po tam su tuo į sidabrinį, o tada dar į varinį grabą įdėtas tapės: taipo tas karalius trigubiniam grabe tame kalne ilsis". Galkiemų Palaitis sako: "Mūsų tėytis pasakodavo, jog jis savo jaunystėj, taigi apie 1810 metą, šalia to kalno ganydams gražiai matydavęs prieš saulėleidį ant jo viršaus tris poras susitvėrusias bešokant ir, saulei nusileidžiant, sykiu su ja prapuolančias. Taipjau ant jo viršaus kiti yra matę keturis širvus žirgus bešokinėjančius. Tame laike ant jo viršaus dar skylė, o šiaurės pusėje durys buvusios. Apie tą kalną beganant, ypačiai perpiete bei pavakare, žirgai pasibaidydavę ir knarkdami nuo jo tolyn nubėgę ir lyg didiai nusigandę krūvoj susistoję kalnump žiūrėdavę. Naktimis šalia kalno žirgus beganydami, matydavę ant jo baltai apsirėdžiusią mergą bestovinčią ir po valandos prapuolančią. Tame kalne esąs nekursai karalius trejopam, būtent: auksiniam, sidabriniam bei variniam grabe pakavots."

Guldapės pylkalnis

Ant Guldapės (=Galdapės) aukšto kalno viršaus, šalia nekurių skylės, rado kartą kerdžius lenciūgo (=grandinės) galą lauke gulint; tajį laukan tęsiant, patrūko (=nutrūko) jis ir jo apatinysis gals į skylės dugną nužvangėjo. Senovėj Guldapės pylkalnio nekuri merga ne vien naktimis, bet ir dienomis, apie 12 ady-

na, į miestą atėjus meldama rūpinosi žmogų rast, apsiimantį ją, ant pečių užsidėjęs, ir ant kalno užnešt, kur ji tad' išvaduota tapšianti ir bagotingai apdovanot žadėjo. Nekuriam vargužiui tai apsiėmus, ji jam tarė: "Tu nieko nepabūk mane nešdams, jei pas-kui ir švilpys, šauks, žaibuos ir perkūnija trenks..." Jam su gyvąja našta ant kalno lipant, dar viena priešais atėjo su šauksmu, vėju, žaibavimu bei perkūnija, tai jis nusigandęs savo našta lyg pupų krepšą nusmogęs bėgo atgal. Minėtoji merga vėl į miestą atėjusi, o dėl jos bei pilies išvadavimo daug skarbų (=turtų) žadėdama, prisikalbėjo kitą vargužį ją ant kalno be jokio balso užnešt. Jam su ja kalno viršų atsiekus, visokių gyvuolių priešais atėjo, kurie visi ant jo pečių kabinos: iš pasunkėjimo jis sukosėjo, o tai vėl viskas ant niekų nuėjo. O ir taipogi pasakojama, jog nekuri kita to kalno merga į miestą atėjusi, daug skarbų siūlydama, vieną vargužį prisikalbėjo su ja drauge ik į kalną eit, o ten ją pabučiuot, tai ji su visa pilia išvaduota būsianti. Jam ją ik kalno nusekus, ji jį į kalną per dvylika durų vedės, čion pasijuto didžioj bei labai brangioj svetlyčioj (=seklyčioj) beesą. Merga čion atsisedus pasivadino jį ant jos pabučiavimo artyn, tai pradėm iš jos burnos ugnies žarai tvino, o jis persigandęs skubinos laukan ir, durims paeiliumis jam paskui užtvikstant, merga šaukusi: "Dabar mes ant amžių prapuolusios..."

Narkyčiai

Norkytų pylkalnis, [sruties pav., prilygsta milžiniškam gojui, nes abelnai medžiais apaugęs, apie 60 pėdų nuo upės Auksinės iškėlęs savo 70 žingsnių ilgąją nugarą gul'. Auksinė su savo aukštuoju krantu jo šiaurinį galą pasveikindama ir vos kelią dvaroplink palikdama, didžiu vingiu kapines, dvaruką bei pievą apšausdama, vėl prie kalno, bet vakarų gale, pratekėdama, lyg pylkalnį atsiveikindama, tolyn teka. Valteris jau žilgalvis, kurs išsipaziņo jaunystėje vokiškai neb'mokėjęs, o dabar menk' lietu-

viškai galįs, apie tą piliūkštį sako teipo: “Aš savo jaunystėje pats ant to kalno keturias galias aptvertas skyles mačiau, ant trijų galo buvo medinis su plytomis išmūryts atsikvapstymo butelis, jau visokiais vardais apsilankančių čion keleivių aprašinėtas. Senuose laikuose nekursai vyrs iš Užbundžių, pro tą kalną į bažnyčią eidams, pamatė čion visai juodą mergelę, toji jį įkalbino melsdama dar dvi nedėli ateit, o teip trečią nedėldienę per pabučiavimą visokių pavidalų ją ir visus čion esančius išvaduot. Per didį kavarijimą jis jos pakluso: antrą nedėlią atėjęs matė, jog ta merga nuo galvos iki bambos visa balta buvo, o kai jis trečią nedėlią atėjo dėl bučiavimo minėtųjų pavidalų pabūgęs pabėgo. Ta merga šaukus: “Dabar mes amžinai, amžinai prapuolė...” Iš kapinių, arba mažojo kalno, ne vien naktį, bet ir vidurdienį kiaule su paršeliais išeidavus. Teip jau naktį, kaip ir dienoje dvyliktoje adynose dvi mergi Auksinėj maudydavos ir šukuodavos. Po tuo kalnu esanti nugrimzdus pilis...

“Pylgarbis”

Padeimių laukuos, Labguvos pav., šalia pievų upės Deimės riogso apie 45 pėdas išsikėlėsis viršųj keturkampiai per 100 žingsnių ilgs ir platus “Pylgarbis”; ant vidurio yra apie 5 pėdas gili duobė su akmenais, tos dugną senovėj nei su dviem apynkartėmis (=apynių kartimis) nepasiekdavę: čion esąs dvaras nugrimzdęs. Kartą apie minėtąją skylę vaikams beuogaujant, iš jos didelių ir mažų pavidalų išėję. Teip vėl nekuriam žaidikui (=muzikantui) bei jo vaikinui vakare kalną praeinant, panelė šalia stovėjo ir vadinos jį į kalną žaist: ji tuoj duris, kurios vakarų pusėj prie kelio esančios, atidarius, o įėjus tą tamsybę žiburiais pravarė; bežaidžiant (=begrojant) pradėjo panelė šokt, tai prie jos ir kita panelaitė, teip jau visai juoda, prisidraugavojo. Jau dainų ir giesmių pažaidus, panelidvi dėkavodamos jam ir jo sūniui už žaidimą vyžas, kurias juodu išsiavę buvo, pilnas aužuolinių,

jau sudžiūvusių, lapų prikimošo. Iš kalno išėjus, vaikinai pasipiktinęs lapus laukan išmetė; prieš namų senio šniūrelis, kuriuom savo vyžas sujungęs buvo, iš sunkumo pertrūko, kadangi visi vyžose esą lapai į aukspiničius pavirtę buvo. Sūnus tai matydamas nusigando lapus išmetęs - jo vyžose vos pora užsilikusių lapų teip jau į auksinus pavirtę buvo.

Vyrams Velykų pastninke šalia Pylgarbio beariant, išgirdo jie jame balsą: “Lize, Lize, eikš pyragų kept”; viens artojų prašė: “Na tai kepkit ir man”. Kai jie popiet vėl art išėjo, tai buvo ant to drąsiojo noragų sykė (=riekė) pyrago uždėta.

Kampsvykalnis

Tamoviškių kalns “Kampsvykalnis” apie 1810 m. ūkininkui Kriugeriuui priklausęs, kurio giminė dabar visai išmirus. Tuokart to ūkininko viena karvė vakarais, prieš namon ginimą, prapuldavus ir po valandos visai išmilžta pareidavus. Su laiku jie užtėmiję ją vis į tą kalną įeinant. Gaspadorius, matydamas iš jos naudos neturėsiąs, su kaimynais todelei pasirodavojęs, apsiėmęs ją už 6 dolerius parduot. Sekantį vakarą karvė vėl prapuolus; jau išmilžta namon pareidama ji ant rago pririštą mašnelę su meilytais 6 doleriais parnešus, tai ūkininkas tuos nusiėmęs pasilaukęs, o sekančiame vakare karvė vėl į kalną įėjus daugiaus neparėjo ir nei viens daugiaus jos nematė.

Bubainių pilis

Vaškulis, žvejys iš Bubainių (Narkyčių par., Įsruties pav.) nekuri vakarą pro Bubainės pilies vietą, kur daugiems balta deivė rodydavos, praeidams su ta baltąja kone susidaužė, nes jis susyk ją šalia savęs prišakyj ant tako stovinčią rado. Jis ašterėjęs stabtelėjo, o ji drebėdama, permatoma, lyg voratinklis pastojus, po akių išnyko.

Žalvų pilis

Žalvų pilis, [sruties pav., yr' 70 žingsnių ilga ir teipojau plati, mūrai ant 50 pėdų išsikel'; rytų bei šiaurės pusėj ją ežers ap- tvenkia, o pietų pusėj įeinami vartai - jos šlovė jau praėjus. Nuo jos rytų pusėj po ežeru urva esanti ik Jurbarko pilies. Ją buda- vojant tapęs kūdikis rytų pusėj įmūryts, tai ant to daikto iš sie- nos jovars išaugęs, kursai pavasaryj, medžiams sprogdant, teip- jau savo liūdname pasilaikyme sprogdams iš pumpurų kraują pra- kaituojąs. Primenu, jog tas jovars iš lauko pusės labai gražiai matoms.

Apie Prūsų Vorpilį

Prūsų [kaimo] Barkšatis sako: "Nekursai pons apie 1860 m. su kokia 40 vyrų Vorpilį kasdindams, daug senoviškų daiktų, kaip tai sidabrinų šaukštų, peilių, kardų, rasdavęs, ale rytmetyj jų at- kasimai vėl užžerti būdavę. Toliaus kasdami jie ir didžių ketur- kampių plytų mūrą prikasę, kuriame milžiniškas supendėjęs la- vons atrastas. Mano sesuo man pietus atnešdavo prie darbo man esant. Nekuriądien man bei dar keliems pietus bevalgant, o ki- tiems jau pavalgus ir išsitiesus, vos užsnūstant, išgirdom mes valgantieji Nemune baisų ūžimą su didžiu trenksmu ir tuom- žyg pamatėm iš vandens daugeriopų žvėriškų pavidalų iškopian- ti ir kalnump ateinant. Jų takas buvo kokių 5 metrų platus ir visai baltas, lyg juosta ik ant kalno užsitiesęs. Tiems pavidalams ant Vorpilio atėjus, miegantieji nepabudo, o mes budantieji nei kal- bėt irgi nei judytis neįstengėm. Paskiausiai, tai esti jų užpaka- lyj, baisdidi rupūžė atvėžliojo. Tajai vos ant kasamosios vietos atėjus, paciliumis pirmieji pavidalai tuo baltuoju taku vėl Ne- munop grįžo. Paskiau ir ta rupūžė skvernojo šalin, tad visi pa- durmu į Nemuną šokdami vandenį baisiai sujudino."

Paminėtasis Rudys viduryj Nemuno ties Vorpilė, bežvejodams ir šniūrus betęsdams, atsisukęs pamatė poną bei župoną į jo val- telę nuo vandens įžengiančiu ir sakančiu: "Nesibijok ir perkelk mudu prie kalno krašto, mudu už tai tav gerai atsilyginsiva..." Prie krašto prikėlus, juodu išlipę ėjo per atsiradusias duris į vi- dų labai žiburiais apšviesto kalno sakydamu: "Palūkėk mažu- mą, tarnas tav užmokestį išneš..." Neilgai trukus tarns pilną pin- tinį arkliušūdžių išstrūnijęs, tuos jam kaip užmokestį į valtelę įvertė. Žvejys tai apjuoku laikydamas pasipustydamas juos laukan šiupeliavo. Nuo užsilikusių šmotelių buvo aukspinigiai likę, kurie ale tikrai apžiūrint tarp rankų pragaišo.

Sturys sako: "Pirma Vorpilis daug aukštesnė buvo su daug urvomis žemėje. Apie 1840 m. nekuri merga šalia jos ganančiam piemeniui pietus išnešus, prie kalno atsigulus užmigo; pašokus pamatė per šiaurės pusėj pasirodžiusias duris ant auksinio stalo ugnį degant, apie kurią vienoj pusėj juodas pons, o kitoj pusėj stalo juods šuo apsisėdę į ją žiūrėjo. Iš to regėjimo mergelė il- goką laiką paiklige sirgo".

Daugiems bus žinomas padavimas, kad ant Vorpilio kalno stovėjo senovės lietuviško kunigaikščio Voro pilis, kuri, kryžio- kams mūsų tėviškėj pasirodžius, vieno žynio prakeikta tapė ir pragrimzdo į požemį su visais jos skarvais bei gyventojais, idant jie netektų į kryžiojų nagus, ir gražioji Voryla, kunigaikščio duk- tė, nepultų į krikščionių vergystę. Bet šitoj pasakoj yra ir pa- duota, kad Voryla turinti pavelėjimą (=nurodymą) laike jauno

mėnesio, kada sukanka 50 metų po pilies pragrimzdimo, dvi nakti pagrečiam su pilim iš žemės iškilti ir apsireikšti šiam viršuojam svietui, o kad 100 metų sukanka, tada per visą jauną mėnesį kas naktį nuo 12 adynos iki pirmų aušros spindulių gal' iškilt ant šios žemės viršaus.

“Senovėj ant Vorpilies, - sako Paskalvių Benatis, - tankiai ne tik arklininkams vidurnaktyj, bet ir šaip žmonėms vidurdienyj trys labai gražios ir mandagios mergos lyg karalaitės pasirodydavo. Sykį nekursai jaunikaitis, joms mojan ant Vorpilies užmasytas, pasijuto labai gražioj svetlyčioj (=seklyčioj) tų mergelių ypatingai glostoms, bučiuojams bei meldžiams jas iš jų kalėjimo išvaduoti. Jis jų gražumo bei džiaugsmo dėl apsiėmė jų meilijimą išpildyt, tad' jos linksmos jį pamokino, su kvietkomis apdabino ir dar vainiką ant galvos uždėjusios atsisveikino, o jis pasijutęs prie Vorpilies šalia Nemuno ir lyg pasipustydams, kvietkas bei vainiką sudraskęs, bizino namon. Saulei patekėjus matėsi jis nuo dabnimo liekanų, kurios į auksą bei žemčiūgus pavirtusios buvo, lyg sėte apsėtas ir veltui numestujų kvietkų bei vainiko ieškojo. O tos mergelės jam išpėjusios, jog be vainiko sunkus išvadavimas būsiąs, todėl paliepusios labai drąsiam būti ir į kalną atsitraukė. Neilgai trukus atėjo trys viens už kitą bjaurėsnį pavidalai, tai jaunikaitis, pirmąjį pabučiavęs, pasijuto gražią mergelę glėbyje beturįs. Iš meilės ir antrąjį bučiavęs, ale nuo trečiojo pavidalo pasikratęs pabėgo, tai pilis su didžiu barškėjimu vėl pagrimzdo. Vorpilies išvadavimo lūkestis dar neišnykęs. Pavasaryj viskam žaliuojant, o ypačiai apie Jonines, mūsų tėvai per nakčių naktis budėdami, akis per Vorpilį Tilžėsp nukreipę, prašvitimo laukia, nes Tilžėje liepsnai išsilaužus, Vorpilies skarbs išgrius, būtent: auksinė žagrė bei auksinės ekėčios, su kurioms anos karalaitės taurus, briedžius bei elnius pasikinkusios

vaisingą dirvą įekėjo. Tie vargšai, kurie aną žadėtąją liepsną matys, tie tą skarbą įgys ir žemę tuomi įgyvės, tada ateis vėl auksinis laikas mūsų tėviškei...

TURINYS

PRATARMĖ	5
----------------	---

I. PRŪSŲ ARCHEOLOGIJA (Valdemaras Šimėnas)

ARCHEOLOGINIŲ TYRINĖJIMŲ

PRŪSIJOJE ISTORIJA	11
PRŪSŲ KILMĖS BEIEŠKANT	52

II. SEMBŲ PALIKIMAS (Vladimiras Kulakovas;

vertė Vaclovas Mikailionis)

KADA ATSIKADO PRŪSIJA	117
SEMBA IKI V AMŽIAUS	124
SEMBA VIDURAMŽIŲ PRIEŠLENKSTYJE	136
SEMBA ANKSTYVAISIAIS VIDURAMŽIAIS	160
PRŪSŲ MATERIALINĖS KULTŪROS LIEKANOS	193
PRŪSŲ ETNOGENEZĖ	202

III. PRŪSŲ PADAVIMAI IR SAKMĖS

RYTŲ PRŪSIJOS SAKMĖS	207
ŽMONĖS PASAKOJA	236

IV. MARŠRUTAI

(Vladimiras Kulakovas, Valdemaras Šimėnas)

SEMBA – PRŪSŲ ŽEMĖS CENTRAS	257
1. Po vakarinę Sembą	263
2. Po rytinę Sembą	297

AISMARIŲ PAKRANTĖMIS IKI ŠVENTAPILĖS	307
ALNOS PAUPIAIS	331
KELIONĖS PO NADRUVA	
1. Nadruvių Romovės beieškant	339
2. Anrapės paupiais	345
3. Jotvingių "salelėje"	353

LITERATŪRA	362
------------------	-----

Už 33

Užmirštieji prūsai:
archeologija, istorija, padavimai
ir turistiniai maršrutai. - Vilnius:
Mintis, 1999. - 360 p.: iliustr.

Knygoje apibendrinami naujausi duomenys apie savitos prūsų tautos istorinę raidą, pateikiama gausių faktų, liudijančių, kokios nepagrįstos ir pangermanistų, ir panslavistų pretenzijos į šio krašto palikimą. Ne tik istorinę atmintį, bet ir gilią dvasinę patirtį atskleidžia prūsų sakmės bei padavimai, o turistiniai maršrutai kviečia aplankyti įdomiausias Karaliaučiaus krašto vietas.

UDK 943.11 + [902+910.4] (431.1) (470.26)
(474.5) + 398(431.1)

UŽMIRŠTIEJI PRŪSAI

Archeologija, istorija, padavimai
ir turistiniai maršrutai

Redaktorius Vaclovas MIKAILIONIS
Meninis redaktorius Romas DUBONIS

1999. 13,5 aut. l. Užsakymas 72
“Minties” leidykla, Z. Sierakausko g. 15, 2600 Vilnius.
Spausdino UAB Leidybos centras, Strazdelio g. 1, 2600 Vilnius
Kaina sutartinė

Kada atsirado prūsai?

Kuo jie buvo panašūs į mus, lietuvius, ir kuo skyrėsi?

Kokią reikšmę turėjo Brutenio ir Videvučio įkurta teokratinio pobūdžio santvarka kitoms baltų tautoms ir Europos raidai?

Ką mena nebylūs, griūvantys Prūsijos kultūros paminklai ir naujų Karaliaučiaus krašto kolonistų paniekinti baltiški vietovardžiai?

Į šiuos ir daugelį kitų klausimų bando atsakyti naujausi archeologų, istorikų, etnologų tyrimai, taip pat padavimai bei legendos.

O norinčius aplankyti užmirštuosius prūsus kviečiame pakeliauti turistiniais maršrutais.

